

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

DOI 10.47315/archives2022.333.122

УДК 930.253:[94:352.07(=14)](477.51)«17/18»

Анна Гедьо

докторка історичних наук,

професорка,

завідувачка кафедри історії України,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4151-0747>

ФОНД НІЖИНСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО МАГІСТРАТУ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ НІЖИНСЬКОЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ

Анотація. **Мета дослідження** – виявити інформативний потенціал документів фонду «Ніжинський грецький магістрат» (Ф. 101), який зберігається у Державному архіві Чернігівської області, визначити ступінь їх репрезентативності. **Методологічною основою** дослідження є застосування джерелознавчих, загальноісторичних і міждисциплінарних методів дослідження. Формулярно-клаузульний метод дозволив ідентифікувати документальні джерела та простежити еволюцію їхніх формулярів. Для аналізу тексту джерел застосовувався герменевтичний метод, необхідність якого була пов'язана зі вживанням у діловодній документації специфічної термінології (службових термінів XVII–XIX ст., застарілих та іншомовних слів і словосполучень). Комплексне використання методів дозволяє виокремити види джерел, особливості їх створення, визначити та посилити їхні інформативні можливості. **Наукова новизна.** На підставі комплексного аналізу документів Ф. 101 Держархіву Чернігівської області реконструйовано напрями та обсяги руху регламентованої документації Ніжинського грецького магістрату, створеного 1 вересня 1785 р. як орган грецького самоврядування, який захищав політичні, економічні та духовні інтереси греків. Документи фонду допомагають з'ясувати систему діловодства та уточнити функціональні обов'язки цієї установи. **Висновки.** Аналіз документів фонду свідчить, що Ніжинський грецький магістрат зробив вагомий внесок у піднесення Ніжина як торговельного центра останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Його діяльність полягала у вилученні греків м. Ніжина з відносин із місцевим урядом і задоволення їхніх потреб, охо-

© А. Гедьо, 2022

рони у суперечках із місцевим населенням і представлення їхніх інтересів у Санкт-Петербурзі. У зв'язку з великими втратами, яких зазнали документи діловодства Ніжинського грецького магістрату, нагальною потребою сьогодні є об'єднання зусиль дослідників із метою реконструкції його архіву.

Ключові слова: Ніжинський грецький магістрат; Ніжинська грецька громада; документальні джерела; фонд; Державний архів Чернігівської області.

Архівна спадщина Ніжинської грецької громади, створеної наприкінці XVII ст., є невід'ємною частиною її історії, яка ще менше вивчена ніж історія самої громади. Серед дослідників, які присвятили свої праці цій проблемі, слід зазначити М. Сторожевського, О. Дмитрієвського, М. Бережкова¹. Найбільш детально питання існування архіву грецької громади розглянуті в роботі К. Харламповича «Архівна спадщина Ніжинських греків», опублікованій 1929 р. у журналі «Архівна справа»². Серед сучасних дослідників до питання збереження архівної спадщини ніжинських греків звернулися Є. Чернухін³ та А. Гедьо⁴.

Створення архіву ніжинських греків К. Харлампович відніс до кінця XVII ст., а саме до 1696 р. – часу створення статуту братства. Більш ніж за два сторіччя архів ніжинських греків пройшов доволі складний шлях від зберігання в одному з церковних приміщень, передавання грецькому магістрату до зберігання в приміщеннях Ніжинського повітового суду та Чернігівської Палати громадянського суду після ліквідації грецького магістрату у 1872 р., а також «пережив» дуже складні події XX ст.

Перша згадка в сучасному фонді Ніжинського грецького магістрату, який зберігається у Державному архіві Чернігівської області, про існування архіву міститься у справі № 91 «Листування про скорочення штатів службовців економкомісії та передавання справ на зберігання до архіву» за 1786 р.⁵ У ній відклався іменний указ Катерини II, на-

¹ *Сторожевский Н.* Нежинские греки. Киев: Теоф, 1863. 32 с.; *Дмитриевский А.* Архив Нежинского Греческого братства // Труды VIII Археологического съезда в Москве. Т. IV. Москва, 1897. С. 178–179; Записка М. Бережкова «Архив Греческого Магистрата в Нежине» // Сборник Историко-Филологического Общества при институте кн. Безбородко в Нежине. Т. VIII. Нежин, 1912–1913. С. 64–70.

² *Харлампович К.* Архівна спадщина Ніжинських греків // Архівна справа. Кн. 9–10. Харків, 1929. С. 97–102.

³ *Чернухін Є.* Грецьке ніжинське братство : історіографія та джерела. Київ, 1998. 98 с.

⁴ *Гедьо А.* Архівна спадщина грецьких громад України // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. 2007. Вип. 16. Київ: Інститут історії України НАН України. С. 267–277.

⁵ Держархів Чернігівської обл. (Державний архів Чернігівської області). Ф. 101. Оп. 1. Спр. 91.

даний Правлячому Сенату 2 червня 1786 р., в якому зазначалося, що після закінчення терміну, визначеного щодо завершення справ по Колегії Економії, вона повинна здати їх до Державного архіву до 1 січня 1788 р.⁶ Цей указ Ніжинський грецький магістрат отримав від Другого департаменту Чернігівського губернського магістрату 22 грудня 1786 р.⁷

Про існування архіву свідчить і т. зв. «опис архівних справ», датований 1840 р.⁸ У ньому наведено перелік 101 архівної справи грецького магістрату протягом 1831–1840 рр., які, в основному, пов'язані з видаванням свідоцтв, паспортів, стягуванням грошей за векселями, невиконанням умов угод, розглядом образ, крадіжок, розподілом майна. Вже перше знайомство з описом свідчить про незадовільний стан зберігання і розпорошеність справ зазначеного періоду. Підтвердженням цьому є наявність в описі позначок «залишок»: «Залишок справи про оспорювання спадкоємцями померлого грека Ніжинського Івана Раткова купецькою дружиною Євдокією Корсаковою та дворянкою Тетяною Сіцькою заповіданого Ніжинським грецьким церквам будинку та капіталу травня 1832 року»⁹, «Залишок справи про майно та капітали померлого Ніжинського грека Павла Чернявського січня 1835 року»¹⁰, «Залишок справи, відісланої до Великолуцького Городового Магістрату для розгляду та рішення за претензією Великолуцьких питних зборів, відкупника купця Пономарьова на грека Миколу Скіну про отримані ним як продавцем гроші листопада 1835 року»¹¹, «Залишок справи, надісланої до Московського Надвірного Суду 2-го Департаменту про маєтки і капітал, що залишилися після смерті Ніжинського грека Панайотія Калинова, і про інше січня 1838 року»¹². Порівняння назв у справах цього опису зі справами, які сьогодні є у фонді Ніжинського грецького магістрату, призводить до сумних висновків: зі 101 справи, наведеної в описі за 1840 р., сьогодні в Держархіві Чернігівської області зберігається лише 49.

Формальне виведення архіву з-під нагляду греків, як слушно зауважує Є. Чернухін, не стало поворотним моментом його історії. Неописані, несистематизовані документи продовжували залишатися практично закритими для дослідників через свою чисельність, відсутність описів, невміння архіваріусів читати новогрецький скоропис¹³.

⁶ Держархів Чернігівської обл. (Державний архів Чернігівської області). Ф. 101. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 1.

⁷ Там само. Арк. 2.

⁸ Там само. Спр. 823.

⁹ Там само. Арк. 2зв.

¹⁰ Там само. Арк. 3.

¹¹ Там само. Арк. 5 зв.

¹² Там само. Арк. 7зв.

¹³ Чернухін Є. Зазнач. твір. С. 64.

Порядок передавання справ з архіву грецького магістрату свідчить про відсутність порядку і систематизації в зберіганні¹⁴.

У 1890 р. О. Дмитрієвський на VIII Археологічному з'їзді в Москві порушив питання про надзвичайну наукову цінність архіву ніжинських греків і, водночас, про його занедбаність. Доповідач зазначив, що всі документи архіву, починаючи з 1696 р. і до 1872 р., зберігалися в одній маленькій кімнаті. Значної шкоди зазнали документи давнього періоду, і більшість документів пограбували самі греки. На думку доповідача, за XVIII–XIX ст. збереглося близько 10 000 справ¹⁵. Ця кількість, за свідченням К. Харламповича, була перебільшеною¹⁶.

У 70-х роках XX ст. із трьох описів, складених під час передавання архіву до міської думи, сформували 2 нових: опис № 1, до якого увійшли справи 1–4332, датовані 1722–1872 рр. і опис № 2, який складався лише з восьми справ за 1808–1840 рр. Тим самим було порушено ту нумерацію справ, якою користувалися, хоча й нечисленні, дослідники XIX–XX ст. Тому зараз немає можливості перевірити за посиланнями на справи ані відомості, подані у О. Дмитрієвського, ані у К. Харламповича.

У другій половині 90-х років XX ст. склад документів фонду «Ніжинський грецький магістрат» став предметом дослідження науковців Центру неоеліністичних досліджень (м. Афіни, Греція). Робота з документами фонду дозволила грецьким дослідникам дійти висновку, що, незважаючи на суттєві втрати, яких зазнав архів ніжинських греків, Ф. 101 є основним джерелом з історії ніжинської грецької громади. На думку грецьких дослідників, укладання і видання аналітичного каталога архіву допоможе з'ясувати інформативні можливості архівних документів фонду, виправити вади їх упорядкування і стати в нагоді дослідникам у студіюванні історії греків м. Ніжина¹⁷.

На думку грецького дослідника Х. Ласкарідіса, саме розукомплектування і розкрадання багатого архіву Ніжинської грецької громади призвело до того, що й сьогодні залишилося багато «білих плям» в її історії. Першим встав на цей шлях у 1884 р. О. Дмитрієвський, який привласнив найважливішу частину грецького архіву та упродовж тривалого часу тримав її у себе. І так вчинив не лише він один. Вважається, що за розукомплектування і розкрадання архіву відповідальність лежить на самих греках, які не забезпечили його збереження. Окрім цього, відповідальним є й Ніжинський магістрат, який після розформо-

¹⁴ Харлампович К. Архівна спадщина Ніжинських греків... С. 100.

¹⁵ Дмитрієвський А. Указ. соч. С. 178–179.

¹⁶ Харлампович К. Архівна спадщина Ніжинських греків... С. 100.

¹⁷ Склавенітіс Т., Зайковський В., Норов О. Архів Ніжинської грецької громади та його аналітичний каталог // Україна – Греція: архівна та книжкова спадщина греків України. Київ, 1998. С. 137.

вування у 1870 р. грецького магістрату не забезпечив належного збереження архіву. Це завдало величезного збитку дослідженням, оскільки ці документи були оприлюднені лише за доби незалежності¹⁸.

Кожний архів має власну логіку, що є наслідком діяльності фондоутворювача і упорядника. Сумна доля архіву Ніжинської грецької громади, втрати й класифікаційні втручання у первісну форму порушують його систему, зменшують інформативну цінність.

Зважаючи на особливу цінність документів, архів Ніжинського грецького магістрату у травні 1983 р. було перевезено з Ніжина до Держархіву Чернігівської області. Джерела, написані скорописом кінця XVII–XIX ст., часто грецькою мовою, якою не володіли співробітники архіву, значно ускладнив процес систематизації документів. Це призвело до нелогічного і непослідовного об'єднання в справи деяких документів.

Сьогодні у фонді «Ніжинський грецький магістрат» зберігаються документи з історії Ніжинської грецької громади, датовані кінцем XVIII–XIX ст. і розподілені по двох описах. Опис №1, який нараховує 4 332 справи, побудований за проблемно-хронологічним принципом і поділяється на такі розділи:

1. Взаємовідносини ніжинської грецької громади з російськими установами.
2. Організація, діяльність органів управління грецької громади.
3. Облік греків, видача паспортів, вступ до грецької громади.
4. Охорона прав і майна членів грецької громади.
5. Матеріали народної освіти.
6. Духовне обслуговування грецької громади.
7. Матеріали забезпечення старих і бідних.
8. Матеріали фінансової і господарської діяльності.
9. справи грецькою мовою.

Усі документи відреставровані й зафіксовані на мікрофільмах. Переважна більшість справ фонду мають категорію «особливо цінних». Із загальної кількості джерел слід виділити, крім універсалів українських гетьманів, розпорядження Ніжинського грецького магістрату, чернігівського губернатора, накази Сенату, Колегії іноземних справ, грамоти митрополитів.

З іншого боку, як правильно визначає Є. Чернухін, систематизація без уважного читання документів, на підставі лише старих, часто помилкових записів на обкладинках справ не може служити основою для наукових висновків і досліджень. Часто назви справ в описі і самих справ не збігаються. Деякі документи розпорошені навіть по різних

¹⁸ Ласкаридис Х. Новые материалы о внутренней жизни Нежинского греческого братства // Україна – Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва. Маріуполь, 1999. С. 186.

розділах, частина не має жодного відношення до грецького братства¹⁹. Серед справ № 4225–4332, які віднесені до документів, написаних новогрецькою мовою, розміщені суто російськомовні джерела. Прикладом цього може служити справа № 4331²⁰. Сама форма документів грецькою мовою у багатьох випадках свідчить, що вони походять з архіву Ніжинської грецької громади, де були сформовані по окремих судових справах або звітній документації. У фонді зберігається багато обкладинок із написами грецькою мовою: Δουλεία του ... με τον ... , що, відповідно, означає: *Справа ... з ...*. Ці обкладинки мають позначки про реєстрацію справ, їхні колишні номери, що вказують на попередні систематизації архіву.

На сьогодні у фонді Ніжинського грецького магістрату зберігаються 2 справи XVII ст. Це – «Купча на продаж землі Христофору Євфеникову», датована 4 квітня 1685 р.²¹, позови до суду, свідчення, обліки, рішення суду, написані грецькою мовою й датовані 1695–1773 рр.²²

Першою половиною XVIII ст. датовані: справа розділу «Взаємовідносини ніжинської грецької громади з російськими установами»²³, 3 справи розділу «Духовне обслуговування грецької громади»²⁴, 5 справ грецькою мовою²⁵.

Документи фонду уможливають дослідження комплексу питань, пов'язаних із фінансово-господарською діяльністю Ніжинського грецького магістрату, а саме: на які кошти здійснювалося управління магістратом, яке коло фінансових питань вирішувалося ним, яким чином велася фінансово-звітна документація тощо.

Справи, в свою чергу, можна поділити на слідчі (про стягування грошей за векселями, невиконання умов угод, образи, крадіжки тощо), спірні (про розділ майна), безперечні (про видавання паспортів, атестатів, звільнення від служби тощо). Серед книг чільне місце займають прибутково-видаткові. Назва справи свідчить про вид збору («за вживання негербового паперу», «за прохання», «за позовні прохання», «за явочні прохання», «за мирові прохання», «за посвідчення документів»). Сьогодні в фонді № 101 зазначені справи XVIII ст. наявні лише за 1794, 1796, 1799 рр., за XIX ст. – щорічно до 1872 р.

Грецький магістрат розглядав велику кількість судових справ. Серед них переважали справи, пов'язані з матеріальними збитками: стягування боргів, несплата подушного податку, невивплата відсотків,

¹⁹ Чернухін Є. Зазнач. твір. С. 78.

²⁰ Держархів Чернігівської обл. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 4331.

²¹ Там само. Спр. 2209.

²² Там само. Спр. 4273.

²³ Там само. Спр. 1.

²⁴ Там само. Спр. 3412, 3413, 3414.

²⁵ Там само. Спр. 4225, 4276, 4283, 4285а.

розподіл майна, пограбування, крадіжки, невплата або недоплата заробітної платні службовцям тощо. Типова судова справа, наприклад, складалася з позову до суду, його рішення про порушення справи та виклик до суду винуватця, пояснення сторін, докази, тобто, векселі, розписки, свідчення різних осіб, нарешті – рішення суду, або, якщо справа продовжувалася, призначення сторонніх осіб до розгляду справи, їхні звіти, знову взаємні позови, нові докази і так доти, доки судді не дійдуть остаточного рішення, і сторони не дадуть письмової згоди щодо рішення суду. Такі справи між братчиками тяглися роками, інколи з великими перервами. А ще могли бути відводи, відмови суддів, оскарження рішень²⁶.

Зміст судових і спірних справ добре відображають їхні назви, наведені в оп. 1 Ф. 101. У них вказані не лише імена і прізвища позивача та відповідача, їх майнова приналежність, а також сума боргу, предмет суперечки. Знайомство зі справами свідчить про підсудність Ніжинському грецькому магістрату за вексельними справами не лише греків-мешканців Ніжина, а й приїжджих греків, російських, українських купців і міщан²⁷, а також поміщиків²⁸, чиновників²⁹, священнослужителів³⁰.

Серед спірних і слідчих справ зустрічаються справи, позивачем або відповідачем в яких виступають купці з інших міст. Часто як позивачі та відповідачі виступали московські або Санкт-Петербурзькі купці³¹.

Протягом останньої третини XVIII–XIX ст. у діловодстві магістрату велося листування про прийняття до складу Ніжинської грецької громади іноземних греків; видавання паспортів; прийняття оголошень купців про їхні капітали; ведення списків купців. Практично за всі роки збереглися книги записів опротестованих векселів, відомості цін, вірчі листи, справи про видавання атестатів, відведення під будівництво різних місць, про торговельну і промислову діяльність греків.

Документи містять інформацію про організацію і діяльність громади у справах сплати внесків постійними мешканцями та прибулими, збір коштів на спорудження й утримання будинків (церкви, школи, шпиталю, садиб), опіку над людьми похилого віку, бідними, хворими. На жаль, у багатьох випадках документи фонду є неповними і не скла-

²⁶ Гедьо А. Особливості правового статусу греків Ніжина у XVIII – на початку XIX ст. : аналіз приватноправових актів // Київські історичні студії. 2017. № 2(5). С. 88–95. URL: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2017.212> (дата звернення: 02.11.2022).

²⁷ Держархів Чернігівської обл. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 86, 106, 157, 158, 163, 166, 175, 194, 198, 200, 250, 1178, 1672, 1309, 1672, 2258, 2287, 2305, 2503, 2555, 2675, 2710, 2841, 2843, 2862, 2893.

²⁸ Там само. Спр. 391.

²⁹ Там само. Спр. 291, 3294, 3325.

³⁰ Там само. Спр. 3444.

³¹ Там само. Спр. 2287, 2378, 2775, 2862а, 3073.

дають досконалої системи. Зокрема, зовсім відсутні протоколи засідань грецької громади, крім поодиноких протоколів окремих справ. Не збереглися також більшість фінансових книг (за винятком 1809–1848 рр.), записи сплати внесків (за винятком 1819–1841 рр.).

У фонді зберігається багато справ, пов'язаних з облаштуванням і витратами на утримання училища, лікарні. З архівних справ видно, що шпиталь існував протягом всього XVIII ст. біля грецької церкви, і ще одна богадільня була на грецькому кладовищі. Робилися спроби влаштувати лікарню. В численних справах розглядаються питання про утримання людей похилого віку у шпиталях, допомогу бідним³².

Окремий комплекс документів магістрату становлять журнали чи книги розпоряджень і постанов. Це – діловодні документи, в яких підшиті протоколи засідань магістрату за той чи інший рік. Започаткована ця форма звітності була на початку XIX ст. Серед цієї категорії діловодної документації першої половини XIX ст. відсутні дані за 1801, 1823, 1824, 1844, 1849 рр. Із 1865 р. така форма звітності стала щомісячною. Однак не за всі місяці вона зберіглася. За 1865 р. збереглися відомості за січень – травень, вересень, листопад; за 1866 р. – лише дані за січень, лютий, вересень, листопад. 1867 р. представлений даними за січень, лютий, липень, грудень; 1868 р. – лише за серпень; 1869 р. – за січень, жовтень, грудень. За 1870 р. наявні лише дані з травня до грудня; за 1871 р. – представлені всі місяці, крім березня; за 1872 р. – лише січень – березень. У цих документах фіксувався хід розгляду якоїсь справи, викладався її зміст і рішення, прийняте за цією справою. Характер цих рішень цілком однаковий. Всі вони були в руслі організації документування та документообігу магістрату, однак дозволяють виділити коло питань, які розглядалися магістратом і уявити їх місце в системі місцевих органів управління.

Особливість журналів чи книг розпоряджень і постанов магістрату полягає в тому, що за ними дуже важко відновити хід рішення якого-небудь питання або справи. По суті, вони є переліком вхідних паперів із резолюціями магістрату щодо них, проте дослідження їх може принести цікаві результати. Аналіз цих документів дозволяє окреслити коло питань, які вирішувалися цією установою, з'ясувати реальний характер взаємостосунків і функцій установи і посадовців. Особливо цінною є нагода реконструкції документообігу, а, значить, і функцій магістрату та посадових осіб на підставі документів фонду.

Звернемося до вхідних і вихідних документів. Перші збереглися під назвою «Журнал реєстрації вхідних документів». Це класичне породження службової бюрократії зовсім не привертало до себе уваги істориків, незважаючи на те, що лише у Ф. 101 воно становить до

³² Там само. Спр. 379, 419, 442, 521, 550, 713, 942, 2074, 2510, 3249, 3352, 3382–3385, 3387–3391, 3393–3411, 3862, 4128, 4134, 4178, 4207, 4214.

80 одиниць зберігання. Здебільшого кожна така справа – це канцелярська книга стандартного формату з паперу білого або голубого кольору в картонній палітурці, сторінки якої розподілено на такі графи: порядковий номер зареєстрованого документа, його назва за змістом, коли надійшов до Ніжинського грецького магістрату й коли був відправлений до виконання. Працювати з ними важко як з точки зору графологічної, так і за змістом, адже написані вони досить сухо. Проте з урахуванням вкрай низького відсотка збереження документів XVIII ст., журнали вхідних паперів магістрату набувають неабиякої цінності вже хоча б як носії нерідко єдиної згадки про ту чи іншу подію, явище, факт, котрі не зустрічаються, як правило, більше ніде.

Запис процесу майже кожного засідання починався з дати, яка стоїть по центру сторінки і включає вказівку на рік, місяць, число, коли відбувалося засідання. Далі дуже часто слідувала формула «За Указом Його Імператорської величності Ніжинський грецький магістрат слухав...», після якої переказувався зміст документів, що надходили до магістрату і рішення щодо них. Якщо документів було багато, то спочатку переказувався зміст указів Чернігівського намісницького правління та інших установ вищого рівня, далі передавався зміст документів, поданих приватними особами.

На засіданнях оголошували короткий зміст указів, надісланих для ознайомлення, а також указів, що підлягали виконанню. Під останніми часто зустрічалися підписи членів магістратів. У ході засідання розглядали прохання про видавання атестатів, стягування грошей за векселями, термін дії яких минув, засвідчення купчих і заповітів, відведення землі, запис до купецького стану тощо. У журналі також фіксувалися факти представлення грошей в сплату за векселями, пред'явленими до опротестування.

Постанови (рос. определения) магістрату – це документи, в яких зафіксовані рішення магістрату з якого-небудь питання чи справи. Частіше вони фіксували прийняття рішень стосовно виплати боргів і мит за векселями, прийняття греків до громади, питання будівництва, явки греків до магістрату й поліції, надання свідчень про кількість народжених і померлих³³. Джерелознавча цінність постанов обумовлена тим, що вони фіксують не лише рішення магістрату з певного питання, але і всю діловодну процедуру, яка цьому передувала, стисло передають зміст усіх зібраних документів – від позову до виписки з законів, на підставі яких ухвалювався вирок, а також свідчення свідків і пояснення відповідача.

Інформація постанов настільки багатогранна, що їхня сукупність цілком може компенсувати відсутність самих справ, які, як відомо,

³³ Держархів Чернігівської обл. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 380, 437, 444, 494, 528, 564, 586, 594, 598, 611, 644, 679.

складали основний обсяг документального комплексу Ніжинського грецького магістрату.

Останній підвид справочинної документації – протоколи. Для їхнього формуляру характерний змішаний принцип розташування клаузул у відповідних його частинах. Початковий протокол складався з дати, формули реєстрації членів міської установи та переліку присутніх. Перша формула мала такий вигляд: рік, місяць, число, день тижня, друга назва установи та перелік її складу. У переліку присутніх обов'язково зазначалася посада, прізвище, ім'я та по батькові присутніх, час початку засідання. Основний протокол мав 2 обов'язкові формули – нарацію та диспозицію. Перша починалася зі слова «слухали», друга – «ухвалили» або «наказали». Ці формули могли використовуватися впродовж одного засідання декілька разів, відповідно до кількості розглянутих питань. Протокол дуже часто мав вигляд таблиці з горизонтальною та вертикальною рубрикацією. Як правило, ця таблиця складалася з чотирьох стовпчиків, у яких були представлені складові частини формуляра: нумерація, нарація, диспозиція, позначення про підписання протоколу та відправлення розпоряджень про виконання рішення. Заключний протокол складався з підписів присутніх на засіданні членів магістрату із зазначенням посад. Кількість заключних протоколів дорівнювала кількості протоколів основних, тобто, залежала від кількості розглянутих питань.

Серед діловодної документації Ніжинського грецького магістрату виділяється категорія документів, які виконували засвідчувальну функцію. Вона представлена паспортами, білетами, атестатами, свідоцтвами, оголошеннями та дорученнями. Основними контрагентами магістрату виступали інші установи або купецтво. Залежно від характеру стосунків між контрагентами можна виділити 2 групи засвідчувальних документів. Перша – документи, складені магістратом для іншої установи (органу самоврядування або відомства). До неї належали паспорти, білети, атестати та свідоцтва. Друга – акти, складені членами грецької громади.

За нашими підрахунками, у фонді «Ніжинський грецький магістрат» сьогодні зберігається 756 справ, пов'язаних із видаванням паспортів грекам чи відмовою у їх отриманні, які розглядалися грецьким магістратом протягом 1768–1871 рр. Основною причиною видавання паспортів була необхідність проведення торговельних операцій.

Паспорти видавалися переважно якійсь конкретній особі, інколи двом-трьом одночасно. В окремих випадках один паспорт видавався для пересування цілій родині. У фонді магістрату в розділі «Облік греків, видача паспортів, вступ до грецької громади» є багато справ про видавання паспортів грецьким родинам для поїздки на батьківщину. Гречанки зверталися з проханням видати паспорт для поїздки до Києва, щоб поклонитися святим мощам і помолитися.

Нерідко грецькі купці просили магістрат видати паспорти своїм прикажчикам і челядникам. Вони подавали до магістрату список, в якому вказували прізвища всіх людей, які їдуть за кордон. Інколи іноземні греки для в'їзду в Україну просили видати паспорти цілій громаді. Одна така заява грецького купця про видавання своїм підлеглим паспортів зі списком людей була подана в квітні 1739 р., згідно з яким греків і челядників нараховувалася 61 особа³⁴.

Серед документів розділу «Облік греків, видача паспортів, вступ до грецької громади» найбільше переважають прохання про видавання паспортів для виїзду до російських міст або проїзду через них. Таких справ у фонді магістрату нараховано відповідно 294 і 27. Аналіз цих справ свідчить, що деякі греки аргументували необхідність виїзду до рідних, а не в торгових справах. Виключний випадок видавання паспорта магістратом зафіксований в «Книзі реєстрації видачі грекам паспортів, свідоцтв і білетів» за 1798 р.³⁵ У ній під № 406 значиться запис, що вдові Пантазулієвій був виданий паспорт «на вільний проїзд у малоросійські міста з метою збирання милостині у зв'язку з розоренням»³⁶.

Всі заяви на видавання паспортів реєструвалися в щорічних книгах. Паралельно з ними велися книги реєстрації виданих грекам паспортів. В останніх обов'язково вказувалося, на який термін видавалися паспорти: на рік, два, три роки, як виняток – безстроково: «Паспорт ніжинського грека Федора Георгієва та прикажчика іноземного грека Георгія Іванова за комерцією господаря його в Росію на три роки»³⁷, «Паспорт ніжинському греку Івану Дмитрієву Булли в Росію на рік»³⁸. Так у 1808 р. грецьким магістратом було видано 398 паспортів³⁹. У 1839 р. у магістрат було подано 243 заяви на отримання паспорта⁴⁰ і видано 337 паспортів⁴¹.

Серед діловодної документації магістрату виділяються також білети, свідоцтва, оголошення, доручення. Зазначений орган судочинства отримував плату за розповсюдження свідоцтв і білетів на право торгівлі⁴². Для грецьких купців встановлювалася фіксована плата. Так, наприклад, за 1865 р. грецькі купці I гільдії сплачували 65 крб, II гіль-

³⁴ Держархів Чернігівської обл. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 699. Арк. 17.

³⁵ Там само. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1160. Арк. 47.

³⁶ Там само. Спр. 406. Арк. 3.

³⁷ Там само. Спр. 1240. Арк. 1.

³⁸ Там само. Арк. 4.

³⁹ Там само. Арк. 19.

⁴⁰ Там само. Спр. 1745.

⁴¹ Там само. Спр. 1746.

⁴² Там само. Спр. 513, 514, 1017, 1180, 2205, 2957, 3342, 3345, 3354, 3355, 3356, 3361, 3364, 3368, 3967, 3981, 3983, 3988, 3995, 4030, 4052, 4061, 4099.

дії – 25 крб, за дрібний торг встановлювалася плата 8 крб, а за торговельні операції поза містом – 15 крб. Окремо купцями вносилися плата за свідоцтва на торгівлю та білети до свідоцтв. Для членів купецтва I та II гільдій свідоцтва коштували відповідно 10 і 5 крб.⁴³

Особливість становища ніжинських греків пояснює, чому в архіві Ніжинського грецького магістрату збереглися документи греків, які мешкали в інших містах, або мали справи, вирішення яких відбулося в ніжинській громаді. Саме тому серед документів магістрату маємо частину архіву Євстафія Ленгаро (1791–1810) та його компаньйонів. У фонді зберігається 7 справ, 5 з яких пов'язані з заповітами Є. Ленгаро, призначенням опікунів над його дітьми, опікою над майном і капіталом померлого⁴⁴; 2 справи містять рахунки, листи, записки стосовно справ контори Є. Ленгаро⁴⁵.

У фонді відклалися документи, які висвітлюють благодійну діяльність братів Зосимадів. Ці 5 братів з Епіру торгували та збагатили в Росії, але оскільки мешкали також і в Ніжині, пов'язували з ним своє життя і добродійність: будівництво шпиталю, притулку, школи тощо. У Греції засновували школи, купували для них книги тощо.

В описі № 2 Ф. 101 збереглися лише 7 справ, усі з особистого архіву купця Дмитра Анастасієвича Мела (1788–1840) із торговими книгами і дуже цінними копіями торгових повідомлень до агентів. Архів Д. Мела – купця Ніжина, Санкт-Петербурга і Москви, голови ніжинської грецької громади (1818–1821), члена «Філікі Етерія» має важливе значення для висвітлення ролі греків у світовій торгівлі⁴⁶.

Серед функцій магістрату слід відзначити розпорядження відсотками з капіталів, пожертвуваних заможними грецькими купцями для благодійних справ і покладений на одвічні часи до Московської зберігальної казни. Відсотки з цього капіталу розподілялися грецьким магістратом на:

– утримання і ремонт грецьких церков, церкви Гроба Господнього в Єрусалимі, чотирьох церков в Албанії, в місті Яніні та трьох російських церков у Ніжині;

- фінансування Олександрівського грецького училища;
- придане при виході заміж бідних грецьких дівчат;
- щомісячну допомогу, лікування і поховання збіднілих греків;
- допомогу грекам, які розорилися внаслідок нещасних випадків⁴⁷.

Кожні пів року члени магістрату на загальних зборах давали повний звіт грецькій громаді про свою фінансову діяльність. Магістрат

⁴³ Там само. Спр. 3967. Арк. 1зв.

⁴⁴ Там само. Спр. 2704, 2845, 2846, 2847, 2920.

⁴⁵ Там само. Спр. 4314, 4316.

⁴⁶ Там само. Оп. 2. Спр. 1–7.

⁴⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 970.

постійно направляв кошти на громадські потреби. Головна бруківка в місті була повністю побудована і 45 років утримувалася на кошти, виділені магістратом. Витрати на це склали 10 000 крб сріблом.

У 1862 р. грецький магістрат у зв'язку з виданим указом про закриття в Україні магістратів і ратуш звернувся з клопотанням до Чернігівського генерал-губернатора, щоб у випадку закриття у Ніжині магістрату і передавання його справ до повітового суду, грецькому братству було б дозволено впровадити для господарського управління спрощене громадське самоврядування. Це управління мало складатися з трьох членів – ніжинських греків, обраних і затверджених урядом на 3 роки⁴⁸. Також греки просили, щоб їм було дозволено видавати паспорти і завідувати опікунськими справами.

Загалом, такий важливий для самоврядування греків орган як власний магістрат проіснував недовго. На думку імперського уряду, цей адміністративний орган українських греків став їм з часом непотрібним, і у 1868 р. за наказом російського царя діяльність Ніжинського грецького магістрату була припинена. Цим імператор Олександр II відверто показав всім громадянам, що російський імперський центр не має наміру терпіти прояви чогось національного, неросійського і вживає заходів до його придушення.

Документи діловодства Ніжинського грецького магістрату свідчать, що більшість коштів на його рахунок надходила з партикулярних сум (гроші, отримані за продаж майна померлого члена грецької громади Ніжина). На підтвердження цього наведемо відомості з прибутково-витратної книги, в якій зазначені надходження за 10 років – із 1828 р. до 1837 р., що становили 7 495 крб 41 коп.⁴⁹, де з 25 статей грошових надходжень 19 були партикулярними коштами.

Магістрат переважно надавав допомогу малозабезпеченим сім'ям, які не мали постійних прибутків, нерухомого майна та заможних родичів. Однак, він відмовляв прохачам у тих випадках, якщо вони не належали безпосередньо до братства чи мали достатні прибутки.

Одноразова допомога надавалася при заміжжі бідних дівчат грецького походження, у випадку смерті близьких, при переїзді бідних грецьких сімей до Ніжина, в разі нещасних випадків.

Багаторазова допомога надавалася сиротам, удовам, жебракам, збіднілим сім'ям, діти з яких навчалися в грецькому училищі, інвалідам тощо. Про це свідчать численні справи розділу «Матеріали забезпечення старих і бідних» фонду магістрату⁵⁰.

Контроль над всіма надходженнями до магістрату здійснювався його секретарем.

⁴⁸ Держархів Чернігівської обл. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 970.

⁴⁹ Там само. Спр. 3677. Арк. 1–8зв.

⁵⁰ Там само. Спр. 3535–3563.

Усі фінансові надходження до магістрату потребували чіткої фіксації у прибутково-витратних книгах. Ці відомості про накопичення суспільних сум магістрат щорічно подавав до розгляду Чернігівській казенній палаті.

Щодо статей витрат магістрату, то вони протягом багатьох років були майже незмінними, лише в окремі роки додавалися деякі пункти, що враховували потреби громади та міста. Наведемо приклад планування кошторису на 1860 р. Основними пунктами витрат було визначено статті на:

- утримання канцелярії грецького магістрату;
- Олександрівського грецького училища;
- храмів, церковного причту та півчих;
- бідних, вдів, сиріт грецького походження з відсотків визначеної на це суми;
- придане дівчатам-гречанкам;
- видавання безкоштовно паспортів збіднілим грекам;
- лікування бідних греків;
- витрати на навчання хлопців і дівчат із бідних грецьких родин (хлопців – у грецькому училищі, дівчат – у якому-небудь приватному пансіоні) та на їх утримання;
- жалування членам магістрату за згоди громади;
- збіднілим від нещасних випадків грекам;
- фінансування витрат під час храмових свят й на вибори у громадські чини;
- роздачу бідним напередодні Різдва Христова та Великодня;
- жалування церковним, магістратським та училищним сторожам;
- ремонт громадських і церковних споруд⁵¹ та утримання бруківки.

Із наведеного переліку грошових витрат грецького магістрату можна простежити, що вони охоплювали майже всі сфери життя ніжинської грецької громади. Перелічені витрати були далеко не формальними. Для магістрату непорушними були пункти щодо утримання таких грецьких установ у Ніжині, як Олександрівське училище та церкви.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що видова різноманітність фонду Ніжинського грецького магістрату обумовлена багатофункціональністю цієї установи. За походженням та інформативними можливостями документи магістрату можна поділити на такі групи: 1) документи, що надходили до його структур від вищих органів управління; 2) документи, створені магістратом, які направлялися за призначенням; 3) журнали і документи, які надходили до Ніжинського грецького магістрату від підвладних їм структур (рапорти, відомості, звіти, донесення, громадські вироки); 4) документи, що надійшли до органів самоврядування грецьких громад від приватних осіб (донесення, скарги,

⁵¹ Там само. Спр. 3874. Арк. 2зв.–4.

боргові розписки); 5) папери, які надсилалися органами судочинства греків приватним особам (повідомлення, розпорядження).

Документи фонду дозволяють простежити механізм узгодження й реалізації рішень органів влади, їхні стосунки з грецькою громадою. Ніжинський грецький магістрат виконував цілий спектр функцій, спрямованих не лише на забезпечення гідного існування членів грецької громади, а й переймався станом міста Ніжина, опікувався міською бруківкою та надавав посильну допомогу матеріально незахищеним верствам населення міста. Напрями діяльності магістрату охопили майже всі сфери життя грецької громади. Поза увагою не залишилися ані освіта, ані грецькі християнські пам'ятки за кордоном. Ніжинський грецький магістрат зробив вагомий внесок у піднесення міста як торговельного центру останньої чверті XVIII – середини XIX ст.

REFERENCES

1. Chernukhin, Ye. (1998). *Hretske nizhynske bratstvo: istoriografii ta dzherela* [Greek brotherhood of Nizhyn: historiography and sources]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Dmytriievsky, A. (1897). Arkhyv Nezhynskoho Hrecheskoho bratstva. [Archive of the Nizhyn Greek Brotherhood] *Trudy VIII Arheologicheskogo s'ezda v Moskve. Moskva.* (Vol. IV, pp. 114–179). [in Russian].
3. Hedo, A. (2007). Arkhivna spadshchyna hretskykh hromad Ukrainy [Archival heritage of Greek communities in Ukraine]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky*, 16, 267–277. [in Ukrainian].
4. Hedo, A. (2017). Osoblyvosti pravovoho statusu hrekiv Nizhyna u XVIII – na pochatku XIX st.: analiz pryvatnopravovykh aktiv [Peculiarities of the legal status of the Greeks of Nizhyn in the XVIII – early XIX centuries: analysis of private legal acts]. *Kyivski istorychni studii*, 2(5), 88–95. Retrieved from <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2017.212> [in Ukrainian].
5. Kharlampovych, K. (1929). Arkhivna spadshchyna Nizhynskykh hrekiv [Archival heritage of Nizhyn Greeks]. *Arkhivna sprava*, 9–10, 97–102. Kharkiv. [in Ukrainian].
6. Kharlampovych, K. (2003). Prosvitnytska y blahodiina diialnist Nizhynskoi hretskoi hromady. Narys VI [Educational and charitable activities of the Nizhyn Greek community]. *Zapysky istoryko-filolohichnoho tovarystva Andriia Biletskoho* (Vol. IV(1), pp. 131–164). Kyiv. [in Ukrainian].
7. Laskaridis, H. (1999). *Novyie materialy o vnutrenney zhizni Nezhinskogo grecheskogo bratstva* [New material on the inner life of the Nizhyn Greek Brotherhood]. *Ukraina–Hretsiia: istorychna spadshchyna i perspektyvy spivrobitnytstva.* Mariupol. [in Russian].
8. Sklavenitis, T., Zaikovskiy, V. & Norov, O. (1998). Arkhiv Nizhynskoi hretskoi hromady ta yoho analitychnyi kataloh [Archive of Nizhyn Greek community and its analytical catalogue] *Ukraina–Hretsiia: arkhivna ta knyzhkova spadshchyna hrekiv Ukrainy.* Kyiv. [in Ukrainian].
9. Storozhevskiy, N. (1863). *Nezhinskie greki* [Nizhyn Greeks]. Kiev. [in Russian].

10. Zapiska M. Berezhkova «Arhiv Grecheskago Magistrata v Nezhine». (1912–1913) [Note by M. Berezhkov «Archive of the Greek Magistrate in Nizhyn»]. *Sbornik Istoriko-Filologicheskago Obschestva pri institute kn. Bezborodko v Nezhine* (Vol. VIII, pp. 62–73). Nezhin. [in Russian].

Anna Hedo

Doctor of Historical Sciences,

Professor,

Head of the Department

of History of Ukraine,

Boris Grinchenko Kyiv University

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4151-0747>

**THE FONDS OF NIZHYN GREEK MAGISTRATE
AT THE STATE ARCHIVES OF CHERNIHIV REGION
AS A SOURCE FOR THE HISTORY
OF NIZHYN GREEK COMMUNITY**

Abstract. The purpose of the work is to identify the informative potential of documents of fond 101 «Nizhyn Greek Magistrate» of the State Archives of Chernihiv Region, to determine the degree of their representativeness. **The methodology** of the investigation is based on the use of source, general historical, and interdisciplinary research methods. The formulaic-clausal method allowed to identify documentary sources and trace the evolution of their forms. The hermeneutic method was used to analyze the text of the sources, the necessity of which was associated with the use of specific terminology in office documents (official terms of the XVII–XIX centuries, obsolete and foreign words, and phrases). The complex use of methods allows us to distinguish the types of sources, and peculiarities of their creation, to determine and strengthen their informative capabilities. **Scientific novelty.** Based on a comprehensive analysis of the materials of fond 101 of the State Archives of Chernihiv Region, the directions and volumes of movement of the regulated documentation of the Nizhyn Greek Magistrate, established on September 1, 1785, as a body of Greek self-government, which protected the political, economic and spiritual interests of the Greeks, were reconstructed. The documents of the fond help us to find out the record system keeping and clarify the functional responsibilities of this institution. **Conclusions.** The analysis of the foundation's documents shows that Nizhyn Greek Magistrate made significant impact on development of Nizhyn City as the trade center of the last quarter of XVIII – middle XIX c. It removed the Greeks of Nizhyn from relations with the local government and satisfied their needs in all aspects, protected them in disputes with the local population, and represented the interests of the Greeks in St. Petersburg. In connection with the heavy losses suffered by the records of the Nizhyn Greek Magistrate, the urgent need of today is to unite the efforts of researchers in reconstruction of its archives.

Key words: Nizhyn Greek Magistrate; Nizhyn Greek community; documentary sources; fond; the State Archives of Chernihiv Region.